

Література:

1. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974, С. 158.
2. Кузнецов А. М. Основания для сравнения в контрастивной семасиологии // Методы сопоставительного изучения языков. – М., 1988, С. 41.
3. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.

Д. В. Лісничий

**СЛОВНИКОВЕ ТЛУМАЧЕННЯ АБСОЛЮТНИХ СИНОНІМІВ
ДО ДЕНДРОНІМІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ
У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ І ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

У пропонованій статті подається лінгвістична характеристика абсолютних синонімів до дендронімів (назв деревних рослин) в сучасній українській мові. Об'єктом дослідження є словникові статті лексикографічних праць „Словника української мови: В 11 т.” (СУМ) і „Словника синонімів української мови: В 2 т.” (ССУМ), а також тексти оригінальних українських поезій І половини ХХ ст.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому подається спроба виділення диференційних ознак абсолютних синонімів до дендронімів, з'ясовуються роль, особливості функціонування цих синонімів у поетичних творах І половини ХХ ст. і критерії вибору поетами того чи іншого з абсолютних синонімів.

Наявність у мові абсолютних синонімів беззаперечно визнається мовознавцями. Абсолютна синонімія трактується як: 1) реальна, правдива синонімія (Ю. Д. Апресян); 2) явище тимчасове, властиве певному етапові розвитку мови (Л. А. Булаховський, Л. А. Лисиченко, А. Т. Бевзенко та ін.) або 3) особливі несамотійні ланцюжки синонімічних рядів (Б. В. Горнунг).

Серед наукових термінів В. К. Фаворін виділяє своєрідну групу термінологічних дублетів, які є однопредметними синонімами (означають той самий предмет думки), але різняться етимологією, тобто властивістю, ознакою предмета, яка була покладена в основу найменування у процесі пізнання об'єкта дійсності [16, 41-46]. Він зазначає, що рівнозначні синоніми існують у мові недовго (у них відбувається розходження значень або один із синонімів переходить до пасивного словникового фонду) і можуть сприйматися мовцями як нетотожні через звукові та морфологічні відмінності [16, 67].

Л. А. Булаховський визначає абсолютні синоніми як такі, що “без будь-якої відмінності можуть уживатися одне замість одного (у будь-яких контекстах і без відчутної причини для надання переваги одному з них)” [5, 33]. Він пропонує перевіряти абсолютність синонімії через переклад синонімів іншою мовою, бо більшість з них перекладаються одним словом [4, 43].

Причиною появи в мові різних найменувань на позначення тих самих реалій також є набуття предметами та явищами довкілля нових якостей та ознак (якась з ознак предмета може бути усвідомлена пізніше за інші), а відображення природи в людській свідомості знаходиться у вічному процесі руху [13, 17].

О. О. Реформатський зазначає, що „стопроцентні синоніми” не лише тотожні за названою річчю, а й за поняттям. Вони не вживаються в мові, бо зазнають певних змін, трансформуються: 1) можуть диференціюватися за значенням, тобто у кожного з них розвиваються додаткові семантичні відтінки й вони перетворюються на стилістичні синоніми; 2) один із синонімів витісняється іншим і переходить до пасивного словникового запасу внаслідок архаїзації значення або 3) звужує сферу чи умови застосування й стає фактом діалекту, професійного мовлення, жаргону [12, 97-98].

А. В. Лагутіна погоджується з думкою О. О. Реформатського щодо поступових семантико-стилістичних зрушень і руйнування абсолютних синонімів [9, 124-125] і називає три основні особливості таких синонімів: 1) гранична семантична рівнозначність, тобто семантична ідентичність, яка виявляється у номінативності (семантична одноплановість); 2) відсутність у них стилістичних відмінностей (стилістична одноплановість); 3) існування таких синонімів лише в синхронних мовних пластах (темпоральна одноплановість) [9, 121-122].

Ю. Д. Апресян розглядає абсолютні синоніми як точну лексичну синонімію, якій властивий повний збіг формальних тлумачень і повна ідентичність синтаксичних валентностей відповідних одиниць. Він зазначає, що навіть між абсолютними синонімами можуть спостерігатися відмінності у семантичній, лексичній і синтаксичній сполучуваності [1, 80-81].

На думку А. Т. Бевзенко, абсолютні синоніми є адекватними семантико-стилістичними відповідниками, які різняться своїм походженням і з'являються внаслідок таких мовних явищ та процесів: 1) розширення сфери вживання слова, яке функціонувало раніше в певному стилі мовлення чи територіальному діалекті, до рівня літературної мови; 2) запозичення лексичного дублета або 3) появи назв-інтернаціоналізмів. Вона зазначає, що явище абсолютної синонімії є найтипівішим для термінологічно-номенклатурної лексики у зв'язку з великим впливом перекладних джерел [2, 5].

За визначенням Л. А. Лисиченко, до абсолютних синонімів належать слова з тотожним значенням (або з нульовим семантичним протиставленням), які існують у мові нетривалий час у зв'язку з диференціацією їх значень за одним із компонентів семантичної структури [10, 76-77].

О. О. Тараненко наголошує на тому, що в мовній практиці повних синонімів як таких не існує, бо за своїм фактичним становищем у стилістичній системі вони різняться, хоч і не завжди помітно на перший погляд. У таких

парах (групах), як правило, лише один із членів сприймається як основна, більш уживана або придатна для певного випадку одиниця [15, 947].

Отже, визначаючи абсолютні синоніми, доречно керуватися положеннями, згідно з якими вони існують нетривалий час і залежно від функціонального призначення або набувають диференційних рис і залишаються в мові, або зникають, якщо є зайвими. У статті абсолютні синоніми визначаються як слова, що мають нульове протиставлення лексичного значення і є еквівалентними у функціональному та стилістичному планах.

Серед диференційних ознак абсолютних синонімів О. О. Тараненко виділяє такі: 1) частотність уживання; 2) певний стилістичний ореол (не настільки виразний, щоб у словниках при таких словах давалася відповідна позначка, і не завжди усвідомлюваний самим мовцем); 3) неоднакова активність у різних стилях і соціально-професійних різновидах мови; 4) сполучуваність; 5) відмінність у вживанні залежно від форми слів, їхнього звукового оформлення, асоціативних зв'язків зі словотвірно спорідненими і просто фонетично подібними словами, акцентуаційних характеристик (місця наголосу в слові)); 6) неоднакова активність в літературному мовленні жителів різних регіонів [УМЕ, 543].

На основі матеріалу лексикографічних праць II половини XX ст. (СУМ, ССУМ, МСЯ) та поетичних творів I половини XX ст. можна виділити такі диференційні ознаки абсолютних синонімів до дендронімів: 1) неоднакова активність у різних стилях мовлення; 2) частотність уживання; 3) етимологія; 4) неоднакова активність у літературному мовленні жителів різних регіонів; 5) відмінність у здатності розвивати похідні значення на основі метафоризації; 6) здатність / нездатність вступати в омонімічні відношення; 7) можливість / неможливість виступати паронімами; 8) сполучуваність (неоднакова здатність виступати компонентом термінологічних словосполучень і фразеологічних одиниць); 9) валентність основ (відмінність за обсягом словотвірного гнізда).

1. Компоненти синонімічних рядів абсолютних синонімів до дендронімів характеризуються неоднаковою активністю вживання **в різних стилях мовлення** (компоненти 20-ти (за ССУМом) та 27-ми (за СУМом) пар і груп абсолютних синонімів):

1) назви деревних рослин, які належать до термінів і вживаються у науковому стилі: **а) ботанічні терміни** (у словниках позначаються ремаркою *бот.*), наприклад: *бруслина 1* (бот.) [СУМ, I, 241]; *клюква* (бот.) [СУМ, IV, 192]; *секвойя* (бот.) [СУМ, IX, 112]; *скупія* (бот.) [СУМ, IX, 334]; *чебрець* (бот.) [ССУМ, II, 873]; **б) терміни садівництва** (позначка *сад.*): *парадизка* (сад.; райська яблуня) [СУМ, VI, 62];

2) назви деревних рослин є **словами розмовного характеру**, вживаними переважно в розмовному мовленні (подаються з позначкою *розм.*): *гайова* [*дика*] *рожа* [*ружа*] (розм.; шипшина) [ССУМ, II, 907]; *квасниця* (розм.; кислиця) [ССУМ, I, 673]; *лох* (розм., рідко; олива) [ССУМ, II, 65]; *негній-*

дерево (розм.; тис); *нехворощ* (розм.; чорнобиль) [СУМ, V, 400]; *роза, рожса* (розм.; троянда) [ССУМ, II, 764]; *рябина* (розм., рідко; горобина) [СУМ, VIII, 520]; *столітник* (розм.; алое) [СУМ, IX, 727], наприклад: *О дика ружса, ружса дика, Мені ти серце обпекла, З тобою я любов велику, Як скарб найбільший, віднайшла* (Л. Забашта); *Озонить і тьмаре мозок В глумну і чорну ніч. Пахнуть орхідеї й гострі рози Блакитних стріч* (М. Семенко);

3) діалектні назви деревних рослин (при діалектних словах подається позначка *діал.* або *вказівка* у вигляді субстантивно-ад'єктивних словосполучень *місцева назва, народна назва*): *веприна*² (діал.; ягода агрусу) [СУМ, I, 325]; *гогозник* (діал.) [ССУМ, I, 96]; *дактиль* (діал.; фінік) [ССУМ, II, 825]; *ліска*³ (діал.; ліщина) [СУМ, IV, 523]; *морва* (діал.; шовковиця) [СУМ, IV, 800]; *раїна* (діал.; тополя пірамідальна) [СУМ, VIII, 441]; *ружса* (діал.; троянда); *свирка* (діал.; ялинка); Δ *сибірський кедр* (народна назва; сосна сибірська) [СУМ, IX, 153], *кедр 2* (народна назва) [СУМ, IV, 139]; *скорух, скорушина* (діал.; горобина) [СУМ, IX, 305]; *трепета* (діал.; осика) [ССУМ, II, 86]; *урюк 2* (місцева назва; абрикоса) [СУМ, X, 483]; *хвоїна 2* (діал.; сосна) [СУМ, XI, 45], *хвоя 3* (діал.) [СУМ, XI, 50]; *шкульга*² (діал.; омела) [СУМ, XI, 560], наприклад: *Повернися, спинися, дивися! - Серце серцю гукає в віках: Пригадай, - у дрімучому лісі Є оточений свірками шлях* (М. Рильський);

4) народно-поетичні назви деревних рослин, які функціонують у фольклорних текстах або текстах, стилізованих під фольклор (словники фіксують з позначкою *нар.-поет.*): *євшан-зілля* (нар.-поет.; полин степовий) [СУМ, II, 494]; *мурава* (нар.-поет.; спориш), наприклад: *“Як і пісні не відчує Любий брат мій, Отрок-хан, Дай понюхати це зілля Степу рідного - євшан!”* (О. Олесь);

Я принесу тобі євшану-зілля, Яке купалось у росі світанків, І з нього ти ще раз вдихнеш похмілля Й даси мені весняних мрій останки (П. Карманський); *Ой вербиченько, Біле личенько, Ти шовкова сон-трава, Пройду отавами, Зелен муравами, На серці згадка ожива* (Л. Забашта);

5) лексичні елементи, властиві поетичній мові, подаються з ремаркою *поет.*: *виногроно* (поет.; кетяг винограду) [СУМ, I, 442]. Композит *виногроно* (поет.) зі значенням “гроно, кетяг винограду” [СУМ, I, 442] та його аналітичний варіант - субстантивно-ад'єктивне словосполучення *винне гроно* протиставляються як книжні слова, яким властива піднесена експресивно-стилістична характеристика, відтінок урочистості, поетичності, до міжстильової назви-словосполучення *гроно винограду*, що характеризується широкими стильовими можливостями. Ці синоніми вживають у поетичних творах “неокласики” М. Зеров і М. Рильський, „яких об'єднувала система світосприймання, позначена рисами „аристократизму духу” та творчого інтелекту, тяжінням до гармонії між раціональною сферою та почуттями [...], до високої культури мислення та поетичного мовлення” [ЛСД, 502], та

представник “празької школи” О. Ольжич з властивим йому яскравим неповторним історіософізмом та націотворчим пафосом [ЛСД, 571], наприклад: ... *на цій землі Ще проростуть науки винні грона, Щоб потім, затримавши хибний лет, Ротата кракнула тобі ворона: “Ні, він не наш, бо ... дідич і естет!”* (М. Зеров); *Давно не збирають смокви, Не душать важкі виногрона. Річки течуть не водою - Камінням сухим і чорним* (О. Ольжич); *Горять сніги на гордих верховинах, На сонці мліє злото виногрон* (М. Рильський).

2. Дендроніми, які входять до складу груп абсолютних синонімів, можуть різнитися за **частотністю вживання**. ССУМ фіксує 11 груп абсолютних синонімів до дендронімів, 1 (інколи - 2) компонент з яких подається з позначкою *рідко* або *застаріле* і вживається переважно в розмовному мовленні, наприклад: *рокита* (рідше; верба) [ССУМ, I, 140]; *шайтанове дерево* (заст.; дерен) [ССУМ, I, 404]; *цинамон* (заст.; кориця) [ССУМ, I, 702]; *голубика* (розм., рідше; лохина) [ССУМ, I, 784]; *брослива, бросквина* (заст.; персик) [ССУМ, II, 183]; *тут* (рідше; шовковиця) [ССУМ, II, 915].

СУМ фіксує 7 груп абсолютних синонімів, один із компонентів яких є рідковживаним або застарілим словом: *рябина* (розм., рідко; горобина) [СУМ, VIII, 520]; *цинамон I* (заст.; коричне дерево) [СУМ, XI, 215]; *горіх 3* (рідко; ліщина) [СУМ, II, 131]; *осина* (рідко; осика) [СУМ, V, 761]; *порічка I //* (рідко; смородина) [СУМ, VII, 263]; *терно¹* (розм., рідко; терен) [СУМ, X, 92]; *очеремха* (рідко; черемха) [СУМ, V, 831].

У поетичних творах I половини ХХ ст. різною частотністю вживання характеризуються дендроніми, які входять до складу 9-ти пар і груп абсолютних синонімів (першим у ряду подається уживаніше слово), наприклад:

1) *помаранча* (варіант *помаранч*) (15/3 у 8-ми поетів: Ю. Клена, В. Поліщука, С. Гординського, О. Стефановича та ін.), *апельсин* (4/1 у 2 поетів: П. Воронька й О. Влизька), *оранж* (2/2 у 3-х поетів: М. Бажана, В. Барки та С. Гординського), наприклад: ...*Банани, помаранчі запашні У кошиках крикливих марокконців, І пахоці таємні, що ніхто б, Крім Сходу, їх зробити не потрапив, І чародії від усіх хвороб, А з ними змії та веселі мавпи* (С. Гординський); *У рябого кошеняти Завелися грошенята. Скільки мале у магазин І купило апельсин. Розкусило - там водиця... - Апельсин цей не годиться! -І побігло в магазин: - Дайте з салом апельсин!* (П. Воронько); ...*І далі день пала, розжарений, в оранжах...* (С. Гординський);

2) *троянда* (274/37 у 35-ти поетів: В. Сосюри, О. Олеся, М. Рильського, В. Барки, Л. Забашти, Г. Чупринки та ін.), *рожа* (194/7 у 31-го поета: В. Пачовського, В. Сосюри, Б. Лепкого, Б.-І. Антонича, А. Малишка та ін.), *роза* (16/2 у 5-х поетів: В. Барки, Т. Осьмачки, М. Рильського, В. Свідзинського та М. Семенка), *ружа* (11/0 у 4 поетів: Л. Забашти, В. Сосюри, В. Свід-

зинського, А. Малишка), Δ *повна рожка* (2/0 у 2-х поетів: І. Багряного та П. Тичини), наприклад: *І от я в Києві. Вже одцвіли Каштани славні. Час троянд пахучих, Півоній пурпурових і рожевих, Час пристрасного літа надійшов* (М. Рильський); *Salve Regina! Перед Тобою плинуть сонячні хвилі та янгол-окличник, перед Тобою пахоці рожі, фіалок та свіжого сіна, перед Тобою наші серця із своєю журбою* (Б.-І. Антонич); *Я знов люблю царівну русокошу, яку стрічають квітки та трава, вона ж, поцілувавши тільки розу, ховається за дерева...* (Т. Осьмачка); *Не хилися, верба, над рікою, лист зелений, не жовкни вгорі. Де знайшов би я пісні такої, слів, подібних до руж і зорі, щоб прославить народ наш великий, нашу землю, і зорі, й любов...* (В. Сосюра); *Крізь сон Данило марить: ...десь в бору Збирає квіти з нею... Ловить гру Її усмішки і, як повну рожу, Цілує губи...* (І. Багрянний);

3) *чебрець* (34/3 у 13-ти поетів: А. Малишка, І. Багряного, В. Сосюра, Г. Мазуренко, В. Поліщука та ін.), *чебрик* (4/0 у 3 поетів: В. Свідзинського, О. Лятуринської, М. Рильського), *тім'ян* (варіант *тім'ян*) (2/0 у П. Карманського), наприклад: *Понад степом вітер диха, Носить запах чебрецю Та співає звільна, стиха...* (В. Поліщук); *Ліловий чебрик сохне на поляні, Неначе привид, пробігає цап, І чути дятла стуки дерев'яні* (М. Рильський); *...А пелюстки старої сикомори Дишліли любим запахом тім'яну І навівали тихі сні і думи* (П. Карманський).

3. Істотно відрізняються абсолютні синоніми етимологією у зв'язку з різними шляхами запозичення назв тієї самої деревної рослини. За цією ознакою протиставляються компоненти 13-ти пар і груп синонімів.

Однією з особливостей синонімізації назв деревних рослин за рахунок слів іншомовного походження є активне формування у XVII-XVIII ст. синонімічних рядів з лексем-запозичень унаслідок різноспрямованих контактів української мови з багатьма східними, західноєвропейськими, а також іншими слов'янськими мовами. На думку М. Пилинського, іншомовні слова „не мають для нас внутрішньої форми, позбавлені образності питомих слів, визначаються меншою експресивною силою”, тому „не мають таких розгалужених зв'язків у лексичній системі, як слова питомі, не викликають непотрібних асоціацій, сприймаються як більш нейтральні, сухі, книжні” [11, 164].

Так, дендронім *апельсин 1* [СУМ, I, 54] з'явився в українській мові через російське посередництво з голландської мови - *appelsien* „китайське яблуко” [ЕСУМ, 1, 79]. ЛСВ *помаранча 3* [СУМ, VII, 113] запозичений, можливо, через польське і, частково, німецьке посередництво з італійської мови: італійське *romarancia* складається з основ слів *рото* „яблуко” та *arancia* „апельсин” [ЕСУМ, 4, 508]. Назва *оранж* - французького походження (*orange*) [ЕСУМ, 4, 508].

Лексема *берест¹* [СУМ, I, 160] є паралельною назвою до давньоверхньонімецького *beraht* „світлий, блискучий” і мотивується праслов'янською формою

berstʹ*, пов'язаною з праслов'янським **berztʹ*, похідним від основи, яка зберігається в слові *береза* (berza*) [ЕСУМ, 1, 173]. Синонім *карагач* [СУМ, IV, 99], очевидно, через російське посередництво запозичено з якоїсь тюркської мови з буквальним значенням „чорне дерево” (можливо, від кольору кори) [ЕСУМ, 2, 383].

Ягідна рослина *журавлина 1* [СУМ, II, 547] поширена на болотах, де водяться журавлі, і її назва трактується як скорочення словосполучення *журавлина ягода* [ЕСУМ, 2, 210]. Синонімічна назва *клюква* [СУМ, IV, 192] прийшла в українську мову з російської, де вона походить з кореня *клюк-*, спільного зі словом *ключ* „джерело” [Черных, I, 404].

Домінанта синонімічної групи *інжир 1* [СУМ, IV, 29] походить від перського *anǧīr* „винна ягода, дика смоковниця” [ЕСУМ, 2, 304]. Слово *смоква* порівнюється зі старослов'янським *смокы* та суфіксальним дериватом церковнослов'янського походження *смоквъвница*, які виводяться з готського *stakka* „фіга, смоква” або *stakkō* „буквально: смачний плід” [Фасмер, III, 689]. ЛСВ *фіга 1* [СУМ, X, 583] є запозиченням XVIII ст. із західноєвропейських мов через посередництво російської мови [Черных, II, 309].

Назва деревної рослини *лимон 1* [СУМ, IV, 486] є запозиченням зі східних мов, можливо, через посередництво грецької чи італійської [ЕСУМ, 2, 383]. Слово *цитрина* [СУМ, XI, 221] походить з латинського *citrus*, що означає „лимонне дерево” [СІС, 646].

Семантична та стилістична диференціація абсолютних синонімів може спричинитися прозорістю внутрішньої форми слова. Наприклад, назва рослини *падуб* [СУМ, VI, 14] є похідним утворенням від *дуб* з префіксом *па-*, що вказує на неповний ступінь вияву ознаки, й зумовлена зовнішньою схожістю листя обох рослин [ЕСУМ, 4, 253]. Синонімічна назва дендроніма *гостролист* [СУМ, II, 146] мотивується формою листя цієї рослини.

Дендронім *плющ* [СУМ, VI, 601] є лексемою праслов'янського походження (**pljuščь*), паралельною польському *bljuščь* від „блювати”. Ці назви зумовлені блювотними властивостями, неприємним смаком ягід плюща [ЕСУМ, 4, 461]. Друга назва *прочитан*, можливо, пов'язана зі словом *брость* [ЕСУМ, 4, 614].

Домінанта синонімічного ряду *троянда 1* [СУМ, X, 288] мотивується грецькою назвою *тріандάфіло* (буквально - „тридцятипелюсткова”) [8, 108]. Через те, що батьківщиною цієї рослини є Передня Азія, її друга назва *роза 1* [СУМ, VIII, 600] походить з Ірану. З латинської мови слово *rosa* прийшло в німецьку мову, а в XVI ст. з німецької - в російську [8, 108; Черных, I, 120]. Уживана на західних землях лексема *ружа* [СУМ, VIII, 897] в українській мові з'явилася теж з латинської мови через посередництво польської та чеської мов [8, 108].

Домінанта синонімічного ряду *шовковиця 1* [СУМ, XI, 507] - запозичення з російської мови, утворене за аналогією до російських слів *смоковниця* та *лиственниця* за допомогою суфікса *-иц(а)* від прикметника *шелковий* і

зафіксоване словниками з 1746 р. [3, 105]. Назва *тут*² [СУМ, X, 329] мотивується турецьким, азербайджанським і татарським *tut* „тутове дерево”, які виникли під впливом араміїського першоджерела [Фасмер, IV, 126-127]. Діалектне утворення *морва* [СУМ, IV, 800] через посередництво польської мови запозичене з латинської, де лексема *torus* означає „плоди, позбавлені смаку”. Назва закріпилася за ягодами й самим деревом у країнах Середземномор'я і свідчить про давнє й зневажливе ставлення до деревної рослини через наявність на цій території безлічі смачніших за шовковицю плодів [6, 258].

Назва *чорниця 1* [СУМ, XI, 355] пов'язана з кольором ягід цього кущика й утворена за допомогою продуктивного суфікса *-иц(я)* від прикметникової основи: *чорний* + *-иц(я)* → *чорниця* [17, 82]. Синонім *афина* є запозиченням з румунської мови, що зіставляється з німецьким *Affenbeere* „водянка, *Empetrum nigrum* L.” (букв. „мавпяча ягода”) та латинським *acinus* „ягода” [ЕСУМ, 1, 99].

4. Абсолютні синоніми розрізняють за **неоднаковою активністю в літературному мовленні жителів різних регіонів**, наприклад:

1) *апелсин 1* [СУМ, I, 54] (у поетичних творах 2-х авторів: О. Влизька та М. Вороного), *помаранча 3* (розм.) [СУМ, VII, 113] (у 8-ми авторів: С. Гординського, Ю. Дарагана, П. Карманського, Ю. Клена, В. Поліщука, М. Рильського, О. Стефановича та Л. Українки), наприклад: *Хто не знає сонетної мови: не життя - апельсиновий сад...* (О. Влизько); *І срібляться вістря списів, Гойдаючись кроком у такт, і лисніє Назустріч їм темінь гаїв, Яка помаранчами вже янтаріє* (Ю. Клен);

2) *горобина 1* [СУМ, II, 135] (у 3-х авторів: Ю. Клена, Л. Мосендза, В. Свідзинського), *рябина* (розм., рідко) [СУМ, VIII, 520] (у 3-х авторів: С. Гординського, В. Пачовського, О. Стефановича), наприклад: „Мила, як довго ждав я! Коло вікна твого, Коли приходять день, Не я турбую віти Горобини й вишень” (В. Свідзинський); Хмаринкою рожевопінною Густа змережилась блакить; Спинилась, стала над рябиною, Здається, спить (С. Гординський);

3) *лимон 1* [СУМ, IV, 486] (у 5-ти авторів: П. Карманського, М. Ореста, В. Поліщука, М. Рильського, В. Сосюри), *цитрина* [СУМ, XI, 221] (у 8-ми авторів: І. Багряного, С. Гординського, П. Карманського, Ю. Клена, Є. Плужника, В. Поліщука, М. Рильського, В. Сосюри), наприклад: У скиті в церкві на горі Горить брильантами з вікон, А долем сяють ліхтарі З дозрілим овочем лімон (П. Карманський); Цитрина, цукор, чайник, хліб, Олії пляшка золотіє, А під вікном малярський дріб - Вернікси і ляні олії... (С. Гординський);

4) *плющ* [СУМ, VI, 601] (у 7-ми авторів: І. Багряного, С. Гординського, Л. Забашти, Ю. Клена, В. Поліщука, П. Тичини, Л. Українки), прочитан (у Б.-І. Антонича), наприклад: Переплітаються плющем В сутіні вогкі душі,

Але поволі з кола йдуть - Вони вже там (В. Поліщук); О пісне, як же ж часто прочитаном цвітеш ти буйним на життя руїнах (Б.-І. Антонич).

Така диференціація властива літературному мовленню жителів Наддніпрянщини (вживання компонентів синонімічних рядів *апельсин, горобина, лимон, плющ*) і Волині, Галичини, Буковини, а також мовленню тієї частини поетів, які перебували в еміграції в Австрії, Німеччині, Польщі, США, Чехословаччині (вживання лексем *помаранча, рябина, цитрина, прочитан*). Вона може зумовлюватися наявністю саме того, а не іншого з членів ряду абсолютних синонімів до дендронімів в іншій мові, з якою певний регіон тісніше контактує [УМЕ, 543] (для української мови - російська і польська, для українських емігрантів - польська, англійська і німецька).

5. Здатністю розвивати похідні значення внаслідок метафоричних переносів на основі подібності за формою до плодів та квіток деревних рослин, розташуванням і нахилом їхніх гілок, кольором квіток, а також під впливом європейських, зокрема давньоримських, культурних традицій характеризується лише 1 (рідко - 2) з компонентів 4-х груп абсолютних синонімів.

Значення лексико-семантичного варіанта (ЛСВ) *фіга 3* (розм.) „стулена в кулак рука так, що великий палець просувається між вказівним і середнім, як знак зневажливого ставлення до кого-небудь” [СУМ, X, 583] мотивується ЛСВ *фіга 2* „плід південного дерева; інжир” [СУМ, X, 583], наприклад: *Тут патріот той палець свій У фігу обернув як стій І глянув око в око...* (В. Пачовський)

Дериват I ступеня похідності *сосонка 1* з демінутивним значенням “зменш.-пестл. до *сосна*” [СУМ, IX, 470] мотивує 4 похідні значення: *сосонка 2* „рослина родини хвощів” [СУМ, IX, 470]; *сосонка 3* (у знач. присл.) „сходячись кінцями так, як гілки сосни” [СУМ, IX, 470]; *сосонка 4* (рідко) „особливий вид заплітання волосся, коли коса сплітається із шести пасом” [СУМ, IX, 470]; *сосонка 5* (рідко) „різновид вишивки” [СУМ, IX, 470], наприклад: *Катя кісоньки в сосонку Запліта* (П. Воронько); *3-поза сосонок звіриних ніг, Із забутих дитячих книг Знайомий з'являється заєць* (М. Йогансен); *Вона в саду шальвії не плекала, Не дбала ткати красних рушників; Вона на крилах печі не писала Ні сосонок, ні павучків* (В. Свідзинський).

На основі метонімічно зумовленого ЛСВ *троянда 2* „квітка кущової рослини з великими запашними квітками червоного, рожевого, білого або жовтого кольору” утворилися 2 відтінки значення *троянда 2* // (перев. мн., перен., поет.) „рум'янці” [СУМ, X, 288] і *троянда 2* // (тільки мн., перен.) „про благополуччя, щастя, радощі в житті” [СУМ, X, 288], наприклад: *О, хто ж казав, що скрізь ідилія, Троянди без тернів?* (М. Рильський); *В прибої радості ми стоїмо з тобою, і на щоках твоїх троянди розцвіли* (В. Сосюра). Від не зафіксованого СУМом демінутива *розочка* “зменш.-пестл. до *роза*”

розвинулося похідне значення слова *розочка* (кул.) „булочка із загнутими всередину різками” [СУМ, VIII, 754].

Від демінутива I ступеня похідності ЛСВ *ялинка 1* „зменш.-пестл. до *ялина 1*” [СУМ, XI, 642] на основі метафоризації утворилися 1 відтінок значення та 1 ЛСВ *ялинка 1* // (у значенні прислівника в ялинку, ялинкою) „про візерунок, що своєю формою нагадує гілки ялини (вишивка, візерункова кладка цегли, паркету і т. ін.)” [СУМ, XI, 642] та *ялинка 3* „доїльний майданчик” [СУМ, XI, 642], наприклад: *Шелеснувши, прослалась пухка ялинка шини На ранішній пороші, на свіжому снігу* (М. Бажан).

Відносному збереженню абсолютних синонімів у сучасній українській мові, утворених за рахунок запозичень, сприяє також паралельне виникнення у деяких синонімічних парах переносних значень. Серед віддендронімічних відносних прикметників значення „назва кольору” можуть розвивати або лише 1 прикметник з групи абсолютних синонімів, або 2 з 2-х чи 3-х компонентів синонімічного ряду: 1) *апельсиновий* „прикм. до *апельсин*; // вигот. з апельсинів” [СУМ, I, 54], *помаранчевий 2* „який має колір шкірки помаранчі; оранжево-червоний” [СУМ, VII, 113] та *оранжевий* „те саме, що *жовтогарячий*” [СУМ, V, 737]; 2) *лимонний 2* „кольору шкірки стиглих плодів лимона” [СУМ, IV, 486] і *цитриновий 2* „кольору шкірки стиглих плодів цитрини; світло-жовтий” [СУМ, XI, 221]; 3) *маслиновий 1* „прикм. до *маслина*; // видобутий із плодів маслини” [СУМ, IV, 639] та *оливковий 2* „який має колір недозрілого плоду оливи; світло-коричневий з жовтуватим або зеленуватим відтінком” [СУМ, V, 688]. Наприклад: *Він [аероплан. - Д. Л.] он до хмарок цитринових Протискується лобом та підводить грудь, Туди, де сонячна жага палає I де вітри спочити не дають* (В. Поліщук); *Язиком огневим За гору день поринув - Над нею хмарка ген В прозорій самоті. В лимонній тиші Чуть: ластівки трількочуть* (В. Поліщук); *Ваші чорні очі - Як міцний агат. На вас так задивляється оливковий араб* (В. Поліщук).

6. У межах пар та груп абсолютних синонімів до дендронімів лише 1 з компонентів має здатність вступати в **омонімічні відношення** зі словами інших лексико-семантичних класів (ЛСК) і лексико-семантичних груп (ЛСГ).

Повними (абсолютними) лексичними омонімами, які збігаються у всіх граматичних формах і належать до однієї частини мови [14, 48-49], виступають компоненти 4-х пар і груп абсолютних синонімів, які є розмовними варіантами дендронімів, діалектними назвами відповідних деревних рослин або метафорично зумовленими похідними утвореннями: *тал*² [*тала* (рідко); *верболіз*] [СУМ, X, 26]; *ліска*³ (діал.; ліщина) [СУМ, IV, 523]; *шульга*² (діал.; омела) [СУМ, XI, 560]; *черниця*² (розм.; чорниця) [СУМ, XI, 311]. Слова, які виступають повними лексичними омонімами до дендронімів, належать до 5-ти ЛСГ: 1) ЛСГ “Назви осіб у галузі релігії”: *черниця*¹ [СУМ, XI, 311]; 2) ЛСГ “Назви осіб за психічною або генетичною схильністю до чогось”: *шульга*¹ 2

(заст.) “лівша (про людину)” [СУМ, XI, 560]; 3) ЛСГ “Назви кінцівок”: *шутьга*¹ / (заст.) “ліва рука або нога” [СУМ, XI, 560]; 4) ЛСГ “Назви рельєфу місцевості”: *тал*¹ (рідко) “частина землі, з якої зійшов сніг” [СУМ, X, 26];

5) ЛСГ “Назви знарядь ловлі”: *ліска*² “прив’язана до вудлища довга міцна нитка, на кінці якої прикріплений риболовецький гачок” [СУМ, IV, 523].

Неповні (часткові) лексичні омоніми, які збігаються лише в частині граматичних форм [14, 49], репрезентують компоненти 2-х пар і груп абсолютних синонімів: 1) ЛСГ “Назви частин рослин”: *берест*¹, а “листяне дерево” [СУМ, I, 160] - *берест*², у “кора, луб берези” [СУМ, I, 160]; 2) ЛСГ “Назви монет”: *шелюг*², у (рідко) “верба гостролиста” [СУМ, XI, 438] - *шелюг*¹, а “старовинна найдрібніша польська монета” [СУМ, XI, 438].

До **омоформ** належать компоненти 1-ї пари та 2-х груп абсолютних синонімів до дендронімів *горобина* / [СУМ, II, 135], *журавлина* / [СУМ, II, 547], *тут*² [СУМ, X, 329], що мають з омонімічними назвами інших лексико-граматичних класів однакової звукової склад лише в певній граматичній формі [14, 51]. Іменники-дендроніми вступають в омонімічні відношення:

1) з **прикметниками** у формі жіночого роду називного, знахідного (й орудного) відмінків однини та називного й знахідного відмінків множини: *горобина* “прикм. до *горобець*” [СУМ, II, 135]; *журавлина* / “прикм. до *журавель* /” [СУМ, II, 548], наприклад: *Скільки радості скрізь та у райдузі слав. Ми прогнали злу ніч горобину* (В. Сосюра); *Як і торік, пролинули чайки / проспівали сурми журавлині...* (М. Рильський); 2) з **прислівниками**: *тут*¹ / (присл.) “у цьому місці” [СУМ, X, 329], наприклад: *Тут, на узгір’ї, знайшла вона Непоказну, невелику рослину, / назву латинську її - saxifraga - Переклала на мову батьків* (М. Рильський).

Дендронімом-омографом до лексеми *дерен* “поверхневий шар ґрунту, вкритий травою і трав’янистими рослинами, густо пронизаний їх коренями” [СУМ, II, 247] ЛСГ “Назви шарів ґрунту” виступає компонент *дерен* (бот.) “кущ або дерево родини кизилових з їстівними кислувато-солодкими ягодами” [СУМ, II, 247] пари абсолютних синонімів *дерен* / [СУМ, II, 247], *кизил* / [СУМ, IV, 148]. Ці слова є різними за значенням, вони мають однакове графічне зображення, але різняться лише суперсегментною фонемою - наголосом [14, 52; 10, 53].

Прикметники *горобинний* “прикм. до *горобина*” [СУМ, II, 135] - *горобиний* “прикм. до *горобець*” [СУМ, II, 135]; *журавлинний* “прикм. до *журавлина*” [СУМ, II, 548] - *журавлинний* / “прикм. до *журавель* /” [СУМ, II, 548] виступають **омофонами** до слів, що збігаються за вимовою в усіх чи окремих граматичних формах, проте мають різне значення і відмінне графічне зображення [14, 52], характеризуються відсутністю подвоєння приголосних, наприклад: *Журавлина розмова, за рікою діброва, хвиля хвилю цілує. Дай же*

губи твої! (В. Сосюра). Власна назва *Роза*, що містить кореневу морфему на означення квітки *роза* 2 [СУМ, VIII, 600], утворена лексико-семантичним способом словотворення й стосується імені особи жіночої статі, наприклад: *Ніби падає сніг на столітнього парку алеї, Чи не Роза Турайдська отам над водою сидить, І летять голуби, як провісники миру, до неї* (Л. Забашта).

7. Здатність 1-го з дендронімів пари та групи абсолютних синонімів спориш [СУМ, IX, 574], мурава [СУМ, IV, 827]; ялина 1 [СУМ, XI, 642], смерека [СУМ, IX, 397], смечина [СУМ, IX, 397] виступати **паронімами** (з грецької *para* - біля та *onoma* - ім'я, назва), тобто словами, що при повній або частковій семантичній відмінності дуже подібні за формою, співзвучні до інших слів [УМЕ, 425], є поодиноким явищем у поетичних творах I половини ХХ ст. Співзвучність цих слів спеціально обігрується у поезіях Б.-І. Антонича та І. Франка з метою емоційного впливу тексту: Ой піду я до бору, до бору, подивлюсь на смереки крізь смерк (Б.-І. Антонич) (пароніми смереки - смерк); Тут ще піски й червоні, як ржа, Голі скелі Моава, Та за ними синіє Йордан, І діброви, й мурава (І. Франко) (пароніми Моава - мурава).

8. Компоненти груп абсолютних синонімів до дендронімів можуть характеризуватися неоднаковою можливістю сполучатися з прикметниками, що входять до складу **логічних (термінологічних) понять**, а також утворювати **фразеологічні одиниці** (ФО).

У групі абсолютних синонімів троянда 1 [СУМ, X, 288], роза 1 [СУМ, VIII, 600], ружа [СУМ, VIII, 897], рожа 2 [СУМ, VIII, 598] лише компоненти роза і рожа разом з прикметниками утворюють географічні та ботанічні терміни: Δ роза вітрів “трафічне зображення повторюваності напрямів і величин сили вітру у певній точці земної поверхні за певний час” [СУМ, VIII, 600], Δ гайова рожа (рідко) “шипшина” [СУМ, VIII, 598], Δ панська (повна) рожа “троянда” [СУМ, VIII, 598], Δ собача (польова, дика) рожа “багаторічна невелика рослина родини мальвових переважно з рожевими квітками, яка росте у лісостепових та степових районах” [СУМ, VIII, 598], наприклад: Білокрилі мої [роки. - Д. Л.], ви лелеки чи, може, Мені суджені, мабуть, іще з пелюшок Мого серця вкраїнського дикії рожі, Що засіяли стільки життя сторінок? (Л. Забашта); - Жона відважна, діва гріховна гряде до нас. Нагая - без одежі, без прикрас - чарує, мов та рожа повна (П. Тичина).

Серед віддендронімних відносних прикметників синонімічної пари інжирний [СУМ, IV, 29], фіговий [СУМ, X, 584] здатність виступати компонентом ботанічного терміна має прикметник фіговий: Δ фігове дерево „субтропічне дерево родини шовковичних; фіга” [СУМ, X, 584].

Можливість виступати складовою частиною ФО має лише компонент фіга групи абсолютних синонімів інжир 1 [СУМ, IV, 29], смоковниця 1 [СУМ, IX, 414], смоківниця [СУМ, IX, 414], смоква [СУМ, IX, 414], Δ фігове дерево [СУМ, X, 584], фіга 1 [СУМ, X, 583]. Ця лексема входить до складу 2-х ФО: 1) ФО ◇ фігу [з маком] дістати (одержати, здобути і т. ін.) „абсолютно

нічого не дістати, не одержати” [СУМ, X, 584] з метафорично зумовленим іменником фіга 3 (розм.) „стулена в кулак рука так, що великий палець просувається між вказівним і середнім, як знак зневажливого ставлення до кого-небудь” [СУМ, X, 583]; 2) полісемічного ФО \diamond фіговий листок (лист), що має два значення: 1) „зображення листка (найчастіше фігового) на місці статевих органів оголених фігур на картині або скульптурі” та 2) „те, чим прикривають, маскують щось нечесне, ганебне і т. ін.” [СУМ, X, 584]. ФО з 2-м значенням наявна у сатиричній соцреалістичній поезії Л. Забашти, спрямованій проти політики й складу життя США: Все у Світі Новому прикрито стидливо, Ніби фіговим листям, філантропів діянням, - Фондом Форда, Рокфеллера фондом брехливим Не закрити мільйонів убогих страждання.

9. Дендроніми-синоніми характеризуються неоднаковою здатністю основ сполучатися з певною сукупністю афіксів та інших основ, що існують у мові, і неоднаковою можливістю до утворення дериватів, тобто різняться **валентністю основ**. На думку Н. Ф. Клименко, валентність основи визначають такі чинники: 1) належність основи до певної частини мови (лексико-морфологічні, семантичні особливості); 2) структурні ознаки основи; 3) похідність чи непохідність основи; 4) походження основи (питома чи запозичена) тощо [7, 73]. Неоднаковою можливістю до утворення дериватів характеризуються компоненти 11-ти пар і груп абсолютних синонімів до дендронімів.

Словотвірне гніздо основи **-апелсин-** охоплює 2 іменникові та 2 прикметникові деривати I ступеня похідності. Віддендронімні іменникові деривати, утворені за допомогою продуктивних демінутивних суфіксів *-чик* та *-к(а)* зі зменшено-пестливим значенням, приєднуються до основ відповідно іменників чоловічого і жіночого роду: *апелсин/чик* [МСЯ, I, 34], *апелсин/к/а* [СУМ, I, 54]. Десубстантивні відносні прикметники *апелсин/ов/ий* [СУМ, I, 54] та *апелсин/н/ий* [МСЯ, I, 34] знаходяться між собою у відношеннях словотвірної варіантності, тобто характеризуються тотожністю твірної основи, спільністю дериваційного значення „прикметник до дендроніма, названого твірною основою”, що виражається варіантними суфіксальними морфемами *-ов-* та *-н-*. Основа **-помаранч-** здатна приєднувати лише продуктивний суфікс *-ев-*, внаслідок чого утворюється відносний прикметник *помаранч/ев/ий* [СУМ, VII, 113], наприклад: *Розгублені в лісах хатки, Помаранчевії садки, Обличчя в тюзі спалені, І погляди розжалені, І рідні пісні в чужині - Ох, як забути вас мені!* (П. Карманський). Словотвірне гніздо з основою **-оранж-** містить 5 дериватів, які розташовані на I і II ступенях словотворення, серед них - 3-є іменників і 2-є прикметників. Іменникові деривати I ступеня похідності *оранж/ад* на позначення апельсинового прохолодного напою [ЕСУМ, IV, 207] та *оранж/ерея* зі значенням „теплиця” [СУМ, V, 737] утворені за допомогою непродуктивних суфіксів *-ад* та *-ерея(а)*, наприклад: *Монотонно спливають хвилини і час оранжадою Крізь соломку вливається в вечора сині уста...* (С.

Гординський). Віддендронімний прикметниковий дериват I ступеня похідності *оранж/ев/ий* [СУМ, V, 737] утворений за допомогою продуктивної суфіксальної морфеми *-ев-*, яка приєднується до мотивуючої основи на шиплячий приголосний. Лексема *оранжерей* в свою чергу є структурно-семантичною основою 2-х дериватів II ступеня похідності: 1) іменника *оранжерей/к/а* [СУМ, V, 737], утвореного від за допомогою демінутивного суфікса *-к(а)* зі значенням зменшеності, та 2) відносного прикметника *оранжерей/н/ий* [СУМ, V, 737], утвореного за допомогою продуктивної суфіксальної морфеми *-н-*.

Словотвірне гніздо з основою *-лимон-* містить 14 дериватів, розташованих на I (7 іменників і 3 прикметники) і II (3 прикметники та 1 дієслово) ступенях словотворення. Словотвірними формантами при творенні іменникових дериватів I ступеня похідності *лимон/ад/* „прохолодний кисло-солодкий напій” [СУМ, IV, 486], *лимон/арій/* „розсадник, у якому вирощуються лимони та інші цитрусові рослини” [СУМ, IV, 486], *лимон/івк/а* (розм.) „горілка, настояна на лимонних шкірках” [СУМ, IV, 486], *лимон/ім/* [МСЯ, I, 276], *лимон/к/а¹* „сорт груші” [СУМ, IV, 486], *лимон/ник/* „витка кущова рослина з плодами, що мають запах лимона” [СУМ, IV, 486] та *лимон/чик/* [МСЯ, I, 276] виступають суфікси *-ад(а)*, *-арій*, *-івк(а)*, *-ім*, *-к(а)*, *-ник*, *-чик*, більшість з яких є непродуктивними. Прикметникові деривати I ступеня похідності *лимон/н/ий* [СУМ, IV, 486] і *лимон/ов/ий* [СУМ, IV, 486] утворені за допомогою варіантних суфіксів *-н-* та *-ов-*, а прикметниковий дериват *лимон/о/подібний* [МСЯ, I, 276] - шляхом основоскладання. Дериват *лимонний* є структурно-семантичною основою утвореного суфіксальним способом дієслова *лимонни/ч//а/ти* [МСЯ, I, 276], а також похідних прикметників-комполітів *лимонн/о/-жовтий* [СУМ, IV, 486] і *лимонн/о/кислий* [СУМ, IV, 486], які знаходяться на периферії словотвірного гнізда. Прикметниковий дериват II ступеня похідності *лимонад/н/ий* [СУМ, IV, 486] мотивується дериватом *лимонад*. Похідні утворення з кореневою морфемою *-лимон-* відсутні у поетичному словнику I половини ХХ ст., за винятком деривата *лимонад(а)*: *До лимонади напівфілософій прилюблені люди: Істини добре вино їхній душі замічне; Розуму побут цоденний є смерть для ментального смаку, Але при хворості все ж треба вживати вино* (М. Орест). Дендронім *цитр/ин/а* [СУМ, XI, 221] є дериватом I ступеня похідності, утвореним від іменника *цитр/ус/* „рід субтропічних і тропічних плодних культур” [СУМ, XI, 221], у складі якого наявна мертва суфіксальна морфема *-ус*, яка виділяється у сучасній українській мові лише шляхом етимологічного аналізу. До словотвірного гнізда основи *-цитрус-* входять 19 дериватів I (9 іменників та 1 прикметник), II (5 іменників і 3 прикметники) і III (1 прислівник) ступенів похідності. Іменники I ступеня похідності *цитр/аль/* (хім.) „жовтувата рідина з міцним лимонним запахом” [СУМ, XI, 220], *цитр/амон/* „лікарський препарат” [СУМ, XI, 220], *цитр/ат/* „сіль лимонної кислоти” [СУМ, XI, 220], *цитр/ин/* (мін.)

„різновид кварцу жовтого кольору” [СУМ, XI, 220], *цитр/он/* (бот.) „вічнозелена субтропічна цитрусова рослина” [СУМ, XI, 221], *цитр/о/ваніль* „лікарський препарат” [СУМ, XI, 221], *цитрус/ів//ник/* [МСЯ, II, 330], *цитрус/о/вод* [МСЯ, II, 330] належать до ботанічних та хімічних термінів, а також назв за родом діяльності й творяться за допомогою суфіксів *-аль*, *-амон*, *-ат*, *-ин*, *-он*, *-івник*, суфіксоїда *-вод*, а також способом основоскладання (*цитр/о/ваніль*). За допомогою суфікса *-ов-* утворений прикметниковий дериват *цитрус/ов/ий* [СУМ, XI, 683]. Дериват *цитрина* мотивує значення іменників II ступеня похідності *цитрин/івк/а²* „горілка, настояна на шкірках цитрини” [СУМ, XI, 221] та *цитрин/к/а* [СУМ, XI, 221], утворених за допомогою продуктивних суфіксів *-івк(а)*, *-к(а)*, а також відносних прикметників *цитрин/н/ий* [СУМ, XI, 221] і *цитрин/ов/ий* [СУМ, XI, 221] з варіантними суфіксами *-н-* та *-ов-*, наприклад: *Стара ж, на час забувши про дитину, Що серед скверу снила наяву, Теж мандрувала в чарівну країну І бачила вві сні м'яку перину, Тепленький чай, цитринку і халву* (Є. Плужник). Інші прикметники й іменники II ступеня похідності *цитрон/ов/ий* [СУМ, XI, 221], *цитрованіл/ін/* „порошок від головного болю” [СУМ, XI, 221], *цитрусівни/цтв/о* [МСЯ, II, 330] та *цитрусовод/ств/о* [МСЯ, II, 330] мотивуються відповідно лексемами *цитрон*, *цитрованіль*, *цитрусівник* і *цитрусовод*. Прислівник *цитринов/о/* [СУМ, XI, 221], виявлений у словотвірному гнізді з коренем *-цитрус-*, утворений від прикметника *цитриновий* за допомогою суфікса *-о*, наприклад: *Сонце в небі, цитриново, Молодо гори!* (Л. Первомайський)

Для основи **-троянд-** властива сполучуваність з продуктивним іменниковим суфіксом *-очк-* з пестливим значенням та варіантними прикметниковими суфіксами *-н-* та *-ов-*, за допомогою яких утворюються деривати I ступеня похідності *троянд/очк/а* [СУМ, X, 288], *троянд/н/ий* [СУМ, X, 288] і *троянд/ов/ий* [СУМ, X, 288], наприклад: *Немає більше у листах твоїх Трояндових веселих пелюстків, Погас веселий і дитячий сміх Погожих днів* (М. Рильський). До складу словотвірного гнізда з основою **-роз-** входять 5 суфіксальних дериватів I ступеня похідності: 3 іменники *роз/арій/* (сад.) „розсадник, квітник, де вирощуються рози” [СУМ, VIII, 600], *роз/аріум/* (сад.) „те саме, що *розарій*” [СУМ, VIII, 600] і *роз/очк/а* (кул.) „булочка із загнутими всередину ріжками” [СУМ, VIII, 754] та 2 субстантивовані прикметники *роз/о/цвіті* „порядок дводольних роздільнопелюсткових рослин” [СУМ, VIII, 754] і *роз/ов/і* „родина дводольних роздільнопелюсткових рослин” [СУМ, VIII, 753]. Основа **-рож-** здатна приєднувати лише продуктивні суфікси *-ин-* із сингулятивним значенням та *-еньк-* з пестливим значенням, внаслідок чого утворюються іменникові деривати I ступеня похідності *рож/ин/а* „квітка рожі” [СУМ, VIII, 600] та *рож/еньк/а* [СУМ, VIII, 600]. Основі **-руж-** не властива

сполучуваність з іншими морфемами, тобто вона не виступає базою для творення нових слів.

У поезіях I половини ХХ ст. абсолютні синоніми до дендронімів виконують такі основні функції:

1. Абсолютні синоніми до дендронімів можуть виконувати **функцію заміни**, зумовлену прагненням поетів до **уникнення повторів** в одному контексті тих самих одиниць, наприклад, у В. Пачовського: *Як пташки на рожі пали, Кровю серця оспівали Дзюні всю мою печаль - Забагрили злиті кровю Всі троянди і з любовю Скаменіли в вічний жаль*. З метою уникнення повтору, тобто використання в одному контексті спільнокоренових слів (назви комах *шовківниця* та дендроніма *шовковиця*), С. Гординський вживає синонімічну різнокореневу назву *морва*: *...І обгризає щось і настрій, і думки, Як гусінь шовківниць зелене листя морви*.

2. Уживання абсолютних синонімів також зумовлене потребою **Використання їхньої внутрішньої форми**. Синоніми з живою внутрішньою формою, які містять у собі різноманітні ознаки, при означенні того ж самого предмета віддзеркалюють його в різних вимірах, підкреслюючи особливості як усєї деревної рослини, так і її частин. Наприклад, М. Бажан використовує синонімічну назву *гостролист* до дендроніма *падуб* для вказівки на особливість форми листя цієї деревної рослини: *...тягне гостролист, важкий і негнучкий, своїх гілок зелені колючки*.

3. Абсолютні синонімічні відношення між дендронімами можуть виникати в результаті поповнення словника української літературної мови за рахунок лексики територіальних діалектів. Наявні в поетичних контекстах I половини ХХ ст. **власне лексичні діалектизми** виконують такі функції:

а) виступають **засобом відтворення колориту мовлення поета** певної місцевості, наприклад, у В. Сосюри: *Снується, лине пісні дим Про довгий шум берез і хвої, Про козаків, про дальній дім...*;

б) є **засобом характеристики ліричного героя** поетичного твору через індивідуалізацію його мовлення. Наприклад, у віршованому оповіданні „Любов” (1936-1940) протиставлення в одному контексті загальноновживаного синоніма *бузок* і розмовної, просторічної назви *сирень* допомагають М. Рильському реалістично відтворити мовлення героїні ліро-епічного твору, дати їй належну характеристику: *Тож вища школа за робфаком Відкрила двері їй міцні... А пристрасть буйноцвітним маком Зростала десь у глибині [...] Та й суперечки вже нема - З бузком, мовляв, чи “без сирени”... Любов там дика і німа, Де тільки потиски шалені, Що Санін в них був справжній геній... Для поцілунків дано ніч, - Але любов - складніша річ. З метою створення жартівливо-іронічного, доброзичливого ставлення до героїні твору поет вживає кальку з російської мови *сирень*, вказуючи на низьку грамотність довоєнної сільської молоді, яка, не маючи середньої освіти, йшла вчитися до загальноосвітнього закладу робітфаку, щоб потім вступити до вузів. Наявність*

у творі лексеми сирень також зумовлена згадуванням М. Рильським прізвища Санін, персонажа російського роману М. Арцибашева;

в) сприяють **стилізації** поетичних творів під **фольклор**, а саме народні ліричні пісні, думи й українську демонологію, наприклад: “Пливи-пливи, роже-квітко, Та й до мого роду; Та приплинь до мого роду, До мого народу, Розкажи, як важко доні В таборі, в полоні!” (І. Муратов); Там під смерекою густою Чугайстер Мавку стереже... (О. Олесь);

г) дендроніми-діалектизми виступають **компонентами трансформованих стійких народних порівнянь**. Наприклад, у поезії В. Пачовського конструкція личко рожами малює є трансформованим стійким народним порівнянням личко, як панська рожа: І кого весна цілує, Личко рожами малює, Тому блиснуть перли з уст...;

г) власне лексичні діалектизми-дендроніми є засобами відтворення місцевого колориту й можуть бути **зумовлені наявністю** в поетичному творі **лексем на позначення територіальних реалій**:

- **власні назви гір і річок** (Карпати, Черемош), наприклад: Було так світло зранку, так прозоро, Що цим світанком тихим, прехорошим, Здавалось, чути, як Карпатські гори Смереками шумлять над Черемошем (І. Муратов);

- **назви етнографічних груп українців** (гуцули), наприклад: Про це шепочуться смереки, і гуцул спів заводить свій... (В. Сосюра);

- **назви народних військових угруповань** (січові стрільці), наприклад: На узбіччі стрімкім, край лісу Дивувалась смерека струнка, Що повстала тінь ще стрункіша Молодого січовика (С. Гординський);

- **діалектні назви рельєфу і території** (плай, полонина), наприклад: ...Над плаєм, в полонині, Там афини достигли (В. Кобилянський); Сплять гори у смерекових борах, Сплять полонини і карпатські чари... (Є. Маланюк).

4. Урахування етимології синонімічних назв деревних рослин використовується поетами з **метою стилізації**:

а) під високий стиль у філософській ліриці Є. Маланюка. Так, під впливом античних традицій і конфесійної літератури замість лексеми інжир перського походження [ЕСУМ, 2, 304] і слова фіга, яке є запозиченням XVIII із західноєвропейських мов [Черных, II, 309], вживається синонім смоква, який зіставляється зі старослов'янізмом смокы, мотивованим готським smakka „фіга, смоква” [Фасмер, III, 689]: ...Будь ялова, як степ в посушні роки, Неplодна будь, як смоква Іудеї, - Хай не діткне розтлінні блудом перса Блаженний крик голодної дитини І слова “мамо” - не почуєш ти!;

б) під фольклор, наприклад, у поезії В. Сосюри: Пливе, як завжди, місяць-рожа, не рожа - золотий кавун.

5. Вибір поетами одного з дендронімів групи абсолютних синонімів дає змогу забезпечувати ритмомелодійну гнучкість віршованого вислову: 1) для утворення зовнішнього римування та 2) з метою дотримання віршового розміру.

Вживання у поетичних творах I половини ХХ ст. абсолютних синонімів до дендронімів зумовлює виникнення таких **різновидів римування**:

а) парного, або суміжного, римування, наприклад: Повстане віщий шум у мовчазних смереках - І ти забудеш біль і труд доріг далеких (М. Орест) (у смереках - далеких);

б) перехресного римування, у якому римуються кінцеві слова парних віршів з парними, а непарні - з непарними [ЛСД, 594], наприклад: Я знаю: ніжність - то примхлива квітка, що не росте між терням бездорож, та Бог життя моє, як килим, виткав червоними квітками диких рож (Н. Лівицька-Холодна) (бездорож - рож);

в) кільцевого, або окопного, римування, наприклад, у Б.-І. Антонича: Патлатий, кучерявий прочитан руками обіймає червінь цегли та головою похитує легко над проминанням людських правд й оман (прочитан - оман).

Уживання абсолютних синонімів до дендронімів можливе й за умов **дотримання віршового розміру** поетичних творів:

а) у поетичному творі Т. Осьмачки через вживання синонімічної назви троянда утворюється двоскладова стопа з наголосом на другому складі **п'ятистопний ямб**, ускладнений пірихієм, стопою з двох коротких складів: А сонце за морями забарилось і власної троянди не схилило над обрієм з холодного стебла, яке підживлює гірська вода;

б) у соцреалістичній поезії В. Сосюри за допомогою синоніма ружа будується трискладова стопа з наголосом на останньому складі **тристопний анапест**:

Не хилися, верба, над рікою, лист зелений, не жовкни вгорі. Де знайшов би я пісні такої, слів, подібних до руж і зорі, щоб прославить народ наш великий, нашу землю, і зорі, й любов...

б. Вибір одного з абсолютних синонімів синонімічного ряду зумовлений також і потребами створення стилістичних прийомів алітерації та асонансу на основі артикуляційно-акустичних особливостей приголосних і голосних звуків.

Стилістичний **прийом алітерації**, який полягає у повторенні однорідних приголосних для підвищення інтонаційної виразності поезії, для емоційного поглиблення її смислового зв'язку [ЛСД, 28], утворений нагромадженням у поетичних творах слів з такими приголосними звуками:

а) алітерація вібранта [р] функціонує у творах П. Воронька та Ю. Липи для створення чіткого, динамічного ритму поезій: Ой на горі село горить, Під горою курай курить, А в кураї зоря зорить - Червона зоря (П. Воронько); ...Я з дивними птахом на розмові Пізнав закони чарівні, Що ти є скрізь, що дише злотом Твого імення вся земля, І смуток рожі попід плотом, І марш оружний короля... (Ю. Липа);

б) за допомогою **алітерації свистячого [с]** у поезії В. Поліщука, крім подібності за кольором (степ, жовтий, як оса), досягається й звукова подібність

шелесту тирси до дзижчання оси: Кругом, як море, степ, Де сизополинковий, Де жовтий, як оса, - Там тирса шелестить.

Особливий художній ефект у поезії Б. Лепкого досягається при сполученні алітерації приголосного [p] з **асонансом** голосного [o], концентрованим повторенням голосних звуків у поетичному рядку чи строфі, яке витворює ефект милозвуччя [ЛСД, 67]: Не рада б рожа, не рада б рожа Рожевий лист ронити, Так воля Божа, судьба ворожа, - Її не відмінити.

7. За допомогою діалектизму раїна, що виступає синонімом до видової назви тополі пірамідальної, Л. Забашта утворює **відлунювання**, віршову форму, один із вкорочених рядків якої складається зі слова (рими), яке повторює ціле прикінцеве слово (або його частину) попереднього рядка, витворюючи нові смислові відтінки [ЛСД, 120-121] (раїно - Україно): ...Тебе грузини-друзі раїною назвали. Раїно, ти, раїно! Солодка Україно! Наступний рядок поезії інтонаційно стикується з попереднім, що й формує ритмо-мелодійну експресію поетичного твору та надає додаткову інформацію про тополь як одного з основних традиційних символів України.

8. Вибір поетами однієї з синонімічних назв до дендроніма призводить до утворення **метаграми** (з грецької *metagrapho* - внесення зміни у текст), віршового прийому, який використовується у точному римуванні й полягає в заміні початкової літери у слові, що призводить до появи нових слів з відмінним смисловим значенням [ЛСД, 453], як-от у поезії О. Стефановича: Біля ясел - Мати Божа, Мати Божа, Панна гожа, Панна чистая, хороша, Наче рожа (Божа - гожа - рожа).

Отже, на основі словникових значень українських і запозичених назв деревних рослин можна констатувати наявність у сучасній українській мові абсолютних синонімів, які розрізняються за етимологією, сферою і частотністю вживання, словотвірними особливостями, сполучуваністю, а також характеризуються неоднаковою здатністю вступати в омонімічні відношення і розвивати похідні значення на основі метафоризації.

У системі виразових засобів поетичної мови абсолютні синоніми до дендронімів виступають важливим складником арсеналу стилістичних засобів мови, вживаються для урізноманітнення контексту, запобігають тавтології, а також забезпечують ритмомелодійну гнучкість віршованого вислову. Вибір поетами того чи іншого синоніма зумовлюється авторською настановою, особливостями звукового оформлення, ритмікою, змістовими константами твору тощо.

У подальшому дослідженні було б доцільно здійснити опис і характеристику абсолютних синонімів до назв трав'янистих рослин в українській мові.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Синонимия и синонимы // Вопросы языкознания. - 1969. - № 4. - С. 75-91.
2. Бевзенко А. Т. Лексична синоніміка художнього твору. - Одеса: ОДУ ім. І. І. Мечникова, 1972. - 63 с.
3. Боброва Т. А. О некоторых названиях деревьев // Русский язык в школе. - 1978. - № 3.- С. 104-106.
4. Булаховский Л. А. Введение в языкознание. - М.: Учпедгиз., 1954. - Ч. II. - 174 с.
6. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. - К.: Рад. шк., 1955. - 248 с.
7. Вакулюк П. Г. Оповіді про дерева. - К.: Урожай, 1991.
8. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови: Навч. посібник для студентів філол. факультетів університетів та педінститутів. - К.: ІЗМН, 1998. - 182 с.
9. Коваль А. П. Слово про слово. - К.: Рад. шк., 1986. - 384 с.
10. Лагутина А. В. Абсолютные синонимы в синонимической системе языка // Лексическая синонимия: Сб. ст. - М.: Наука, 1967. - С. 121-129.
11. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови (Семантична структура слова). - Х.: Вища школа, 1977. - 114 с.
12. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. - К.: Наук. думка, 1976. - 288 с.
13. Реформатский А. А. Введение в языковедение. - М.: Аспект Пресс, 1998. - 536 с.
14. Сиротина В. А. Лексическая синонимика в русском языке. - Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1960. - 48 с.
15. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. - К.: Наук. думка, 1973. - 439 с.
16. Тараненко О. О. Синоніми української мови // У кн.: Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. - К.: Наук. думка, 2000. - Т. 2. - С. 945-954.
17. Фаворин В. К. Синонимы в русском языке. - Свердловск: Свердловское книжное изд-во, 1953. - 71 с.
18. Фещенко М. М. Словотворча будова українських назв лікарських рослин // Мовознавство. - 1972. - № 6. - С. 80-87.

Лексикографічні джерела

- ЕСУМ, 1, 2, 3, 4 - Етимологічний словник української мови: У 7 т. - К.: Наук. думка, 1982-2003. - Т. 1-4. - 631 с.
- ЛСД - Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. - К.: ВЦ "Академія", 1997. - 752 с.
- СІС - Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. - К.: Наук. думка, 2000. - 680 с. - (Словники України).
- ССУМ - Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. - К.: Наук. думка, 1999-2000. - Т. 1-2.
- СУМ - Словник української мови: В 11 т. - К.: Наук. думка, 1970-1980. - Т. I-XI.
- УМЕ - Українська мова. Енциклопедія. - К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2000. - 752с.
- Фасмер, III, IV - Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В четырех томах / Перевод с нем. и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. - Издание 2-е, стереотипное. - Т. III-IV. - М.: Прогресс, 1987.
- Черных, I, II - Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. - М.: Рус. яз., 1999. - Т. 1-2.